

Tereza Riedlbauchová

ŽENA-VZOR A ŽENA-PROBLÉM

(OBRAZ ŽENY V KONVENČNÍ A UMĚLECKÉ POVÍDCE

V KALENDÁŘI PANÍ A DÍVEK ČESKÝCH Z LET 1894–1897)

Téma kalendářů jakožto zvláštního typu periodika, v němž vedle podprůměrných textů vycházely texty umělecky hodnotné a dodnes vydávané (připomeňme například povídkovou tvorbu Boženy Němcové, již autorka často publikovala po kalendářích), je málo zpracované.¹ Jak tento materiál hodnotit a jaké místo kalendářům určit mezi ostatními periodiky? Jejich specifčnost spočívá v tom, že vycházejí pouze jedenkrát za rok, takže v nich nebyly publikovány romány, u nichž by se neudržela kontinuita, ani jiné texty na pokračování. Cykličnost kalendářů přesto umožňuje, aby jako periodikum vnímány byly. Ve své literární části se zaměřovaly výhradně na básně, povídky a novely. Jejich výběr velmi ovlivňoval adresát (zmněná Němcová také své psaní kalendářům přizpůsobovala), jak ostatně uvidíme i při rozboru *Kalendáře paní a dívek českých* z let 1894–1897. V tomto období zde totiž vyšly zásadní povídky Terézy Novákové z *Úlomků žuly* (*Drobová polévka*, *S nůši*, *Zrána před svatbou*), kdežto další texty z tohoto souboru publikovala v jiných periodikách.

1. VYDAVATELSKÝ KONTEXT, REDAKCE A VNITŘNÍ USPOŘÁDÁNÍ KALENDÁŘE PANÍ A DÍVEK ČESKÝCH

Kalendář paní a dívek českých (dále někdy jen *Kalendář*) spadá do aktivit ženského hnutí² na přelomu století spolu se vzdělávacími, uměleckými a dobročinnými

1 O historii kalendářů a o jejich různých typech viz KOTULOVÁ 1978. O významu a vývoji českých kalendářů v 19. století viz též URBAN (1987: 15–33).

2 Literatura o ženském hnutí je velmi rozsáhlá, jmenujme zde alespoň některé zásadnější práce. Ze starších publikací viz zejména ČESKÁ ŽENA... (1940). Tato monografie zachycuje ženu od počátku našich dějin do počátku 20. století, k naší problematice se vztahují následující kapitoly: Flora Kleinschnitzová, „Podíl ženy na národním obrození“, s. 119–137; Albert Pražák, „Český spisovatel v 19. století“, s. 138–181; Anna Masaryková, „Ženy v českém výtvarném umění“, s. 182–204; Pavla Buzková, „Ženy v české literární tvorbě na přechodu do 20. století“, s. 205–226; Mirko Očadlík, „Žena v české hudbě“, s. 227–242. Osobnostem první poloviny 19. století, především Magdaléně Dobromile Rettigové, K. S. Amerlingovi, Boženě Němcové, ale také Vojtovi Náprstkovi se věnovala KUČEROVÁ 1914. Z novějších prací o ženském hnutí viz HORSKÁ 1999; LENDEROVÁ 1999 – zde především kapitoly s tématem salonů, umění a práce žen; dále též MOLDANOVÁ 1986 a NEUDORFLOVÁ 1999. M. Neudorfová ve své práci jako jedna z mála odkazuje na články z *Kalendáře paní a dívek českých*.

mi aktivitami. Složením redakce a okruhem přispěvatelů úzce souvisí se *Ženskými listy*, které v roce 1874 založila Eliška Krásnohorská a redigovala je po celou dobu jejich trvání, tedy do roku 1911, a se *Ženským světem*, který iniciovala Teréza Nováková v roce 1896 a jehož vedení převzala v roce 1907 Pavla Maternová.³ V *Kalendáři* se pravidelně objevují oznámení o činnosti ženského hnutí: o *Ženské bibliotéce*, již redigovala Sofie Podlipská, o Ženském výrobním spolku zřízeném Karolinou Světlou a řízeném Eliškou Krásnohorskou. Ta založila také spolek Minerva, jenž v roce 1890 zřídil první české dívčí gymnázium. První *Kalendář* vyšel roce 1888 a jeho vydavatelem byl František Bohuslav Batovec. Od třetího ročníku vydávání převzal Jan Otto, který v něm zároveň propagoval další publikace svého nakladatelství (někdy na předsádce či prvním listu a často v reklamní části *Kalendáře*). Jeho složení lze přibližně určit podle příspěvků nebo pomocí dobové recepce. Z recenzí také víme, že ho redigovala nejprve Teréza Nováková, kterou na začátku 20. století vystřídala Gabriela Preissová a v roce 1912 Růžena Jesenská.

V *Kalendáři* se v devadesátých letech objevují příspěvky Terézy Novákové (povídky a národopisné studie),⁴ Elišky Krásnohorské (básně, povídky a didaktická naučení ženám), Karoliny Světlé (povídky), Růženy Jesenské (povídky a básně), Marie Šedlbauerové (povídky a poučení) a Ludmily Grossmannové-Brodské (povídky), Vilmy Sokolové (povídky, básně a dojmy), Sofie Podlipské (poučení a podobizny), Irmy Geisslové (povídky a básně) a Vlasty Pittnerové (povídky a poučení).⁵ Z nich nejčastěji přispívaly Teréza Nováková, Růžena Jesenská a Irma Geisslová. Od roku 1907 začal Ústřední spolek českých žen vydávat u Edvarda Leschingera almanach *Česka* redigovaný Pavlou Maternovou a propojený s *Kalendářem* redakcí, jejichž podstatnými osobnostmi na počátku století byly Tereza Turnerová, Růžena Svobodová, Marie Calma, Gabriela Preissová a Pavla Maternová. Velkou proměnou *Kalendář* prošel ve svém posledním období, kdy ztratil svou vyhraněnost a otupilo se ostří ženské otázky. Tak se mohlo stát, že 17. ročník (1904) vedle Mileny Durasové a Boženy Vikové-Kunětické zaplnili svými příspěvky spíše muži.⁶

3 O časopise *Ženský svět* viz zejména KUBÁČKOVÁ 2003. V úvodních kapitolách své diplomové práce se autorka zmiňuje o všech důležitých ženských časopisech z přelomu století, tj. o *Domácí hospodyně*, *Přehledu*, *Ženských listech* a *Ženském obzoru*.

4 Viz například Nováková, Teréza: „Nechme cizích, hajme vlastních zvyků“, *Kalendář paní a dívek českých* 7, 1894, s. 46–59.

5 Z dalších okrajovějších autorek uvedme ještě básnířky Katuši Veselou, Pavlínou Zikovou, Luisu Zikovou, Pavlu Maternovou, Karlu Semerádovou, Albu Fantovou, Boženu Cáchovou a prozaičky Amalii J. Čadovou, M. S. Píseckou, Bohuslavu Sokolovou, Janu Horskou ad.

6 Mezi přispěvateli byli například Arne Novák, Antonín Sova, Bohdan Kaminský, Karel Babánek, Josef Holeček, Jiří Karásek ze Lvovic.

Muži jako přispěvatelé měli velmi omezené pole působnosti, a to na texty informativního rázu – reportáže z ciziny a z českých cest (Antonín Levý), reportáže z národopisné výstavy a studie (Karel Mašek, Jaroslav Špillar, Karel Kamínek), podobizny osobností a praktická poučení⁷, vyjma například básně Adolfa Heyduka. Mužský element je přítomen v jiných oblastech, než je psaní, a to v hudební složce *Kalendáře* (obsahuje noty, aby si dámy mohly zazpívat písně) a zejména ve složce výtvarné (prezentuje se zde mnoho malířů a sochařů – kromě *Kalendáře* na rok 1913, který ilustrovala Zdeňka Braunerová).

Kalendář měl pevnou strukturu, přičemž jeho literární část byla proměnlivější. Po rozkládací ilustraci následovala vždy titulní stránka, dále souhrnná stránka roku⁸ a vlastní kalendář rozdělený po jednotlivých měsících.⁹ Kalendářní část odděloval od části literární opět rozkládací obrázek. Literární část končila vždy seznamem přednášek pro dívky, zprávou o činnosti dámských spolků v Čechách a na Moravě, zprávami z Ústřední Matice školské v Praze, literárními novinkami za předchozí rok; po nich následoval oddíl reklam. Ke každému *Kalendáři* byl přiložen samostatný *Zápisník bedlivé hospodyně* – sešit, v jehož závěru se nacházela zpráva o výročních trzích.

Literární část všech ročníků *Kalendáře* byla velmi rozsáhlá, zabírala přibližně 150 stránek, a obsahovala střídavě povídky, básně, studie, poučení, cestopisy a podobizny významných žen. Básně měly poněkud dekorativní charakter a byly většinou přiřazeny za studii či povídku, s níž tematicky souzněly, jindy korespondovaly s kresbou. Většina ročníků *Kalendáře* z devadesátých let exponovala v úvodu spíše studii, zejména s národopisnou tematikou, či reportáž z národopisné výstavy (národopis patří mezi jeho hlavní témata) nebo podobizny slavných žen, případně povídku. Próza *Kalendář* často těž uzavírala. S postupem devadesátých let krásné literatury mírně ubývalo a naopak přibývalo textů naučných a informativních (například v *Kalendáři* na rok 1894 se nachází sedm próz, kdežto v *Kalendáři* na rok 1896 jen tři).

Kalendář se obracel k určitým sociálním vrstvám, buďto k chudším, ale vzdělaným ženám, nebo ke střední měšťanské vrstvě, k ženám, které řídily domácí

7 Viz například příspěvek o kosmetice signovaný „K. N.“. Muži jsou často uváděni pouze iniciálami, takže zůstávají jaksi inkognito a vně dění.

8 Na této stránce se nachází rozdělení ročních dob, letopisná znamení a čísla, počty roků od stvoření světa podle židovského, juliánského kalendáře atd., dále pohyblivé svátky, masopust a čtvero suchých dnů.

9 Stránka s jedním měsícem obsahuje v dolní polovině přehled svátků pro katolíky, evangelíky a pravoslavné s doporučeným čtením z *Bible*, vlevo nahoře obrázek, vpravo předpověď počasí (viz například „*Úplněk dne 21. a o 4. h. 9. m. večer. Pošmourno, mlhavo, pak mráz a velmi studeno*“, *Kalendář paní a dívek českých* 7, 1894, s. 10), které je předurčeno na celý rok a působí úsměvně, a postavení hvězd („*Nebeštanka ve spojení s měsícem*“; tamtéž, s. 10), jež využívá i staršího českého označení *Nebeštanka* pro planetu Uran.

nost a ve volném čase četly a vzdělávaly se. Žena v něm nabývá několika podob, přičemž se často liší její obraz v literární části (zejména v uveřejněných prózách) a ve všem ostatním, co *Kalendář* obsahuje, včetně výtvarné stránky. V celém *Kalendáři* je žena představena jako vzorná hospodyňka a matka, která vnáší harmonii do rodiny, dále jako vlastenka věnující se dobročinnosti a národopisu. V literární části pak vystupuje do popředí žena vzdělaná (často v roli vychovatelky nebo učitelky), národně uvědomělá, duchaplná a v neposlední řadě realizující se jako umělkyně (hudebnice, malířka a především spisovatelka). Literární část i přes několik málo tragických povídek vyznívá pozitivně a harmonicky. Estetika *Kalendáře* je salonní a secesní (stačí se podívat na obálku, po které se vinou květiny s drobným listovým a pavučinou), v mnohém nezapře dědictví biedermeieru. V devadesátých letech z něj běžnou dobou produkci přesahují a na vyšší literární měřítko aspirují jen povídky Terézy Novákové buď s venkovskou tematikou (viz dále), anebo symbolického charakteru.

2. SCHÉMATA V POVÍDKÁCH Z LITERÁRNÍ ČÁSTI KALENDÁŘE

Povídky z *Kalendáře paní a dívek českých* z let 1894–1897 se navzájem podobají strukturou. Vyprávění se odvíjí v objektivní er-formě; jen výjimečně se objevuje rámcové vyprávění v ich-formě, do něhož je vložen příběh v er-formě s hlavním dějem. Hrdinkou je vždy žena, a to s konstantními vlastnostmi. Je to žena normativní, odpovídající ideálu emancipované ženy (viz dále), podle něhož by se měla řídit čtenářka. (I povídky samotné lze chápat jako návody k jednání.) Tato normativní žena se stává též tématem různých úvah a poučení. Ve své stati *Našim dívkám* ji Marie Šedlbauerová vystihuje takto:

Není to planou frází, ale pravdou nad vše jasně odůvodněnou, že budoucnost národa, jeho bytí či nebytí, rozvoj kulturní i síla hmotná i morální spočívá v rukou slabých žen, a ony u vědomí svého práva, moci a svaté povinnosti rodné své zemi více mohou prospěti nežli celé legiony vojska udatného. Přešťastná a pozhnaná je země, která má věrné, obětovné ženy, nebot ony nejsnáze rozpalují svatý ten plápol lásky k vlasti a národu, a něžným vlivem svým sílí jej a podněcují k mocnému žáru.¹⁰

Časově jsou povídky situovány do současnosti a prostorově častěji do měšťanského domu než na venkov. Žánrově se rozrůzňují na črty, obrázky, humoresky, salonní konverzace, novely a podobně, což dále nereflektujeme. Z hlediska tematické a motivické výstavby se v nich opakuje mnoho konstant, z nichž se zaměříme na ty nejpodstatnější: žena-hrdinka; muž-hrdina a jeho obrácení; práce jakožto náplň ženina života; svatba anebo smrt.

10 Šedlbauerová, Marie: „Našim dívkám“, *Kalendář paní a dívek českých* 8, 1895, s. 27.

2. 1. ŽENA-HRDINKA

K typickým hrdinkám patří žena, která se nepoddává muži, často se nechce ani vdát, aby nebyla v jeho područí. Ke sňatku se rozhoduje pouze tehdy, když pozná výjimečnost muže, jenž o ni usiluje. Karolina Světlá nás v povídce *Kterak se dohodli*¹¹ přivádí do venkovského prostředí, do rodiny rychtářů, kteří mají sami devět dětí a řeší budoucnost dvou sirotek po rychtářčině sestře. O dceru Mařku, která chce, aby sirotci zůstali s nimi, usiluje švec Antonín. Mařka ho ale odmítá:

Vedle toho si přála, aby jí přec někdo konečně poctivě vyložil, co vlastně z toho pro děvče kouká, když se vdá? Jí aspoň se podobá, že si každé děvče zavazuje vdavkami svět. Čí že potom jest? Mužovým nášlapkem, ničím jiným. Pracovati musí každá, jak u muže, tak doma, tak ve službě. A kde prý lépe se pracuje, zdali tam, kde člověk ví, žeř ukován pro věčné časy, děj se s ním co děj, neb kde mu lze, když něco se mu znelíbí, každou chvíli svých pět švestek sebrati a s Pánembohem dvéře za sebou zavřítí?¹²

Antonín se ujímá sirotek, a to ne jako další dva muži z povídky, krejčí a tesař, kteří by chtěli domů levnou výpomoc, neboť na sirotky přispívá obec, nýbrž bez zistných úmyslů. Dojata tímto činem si Mařka bere ševce za muže, což přivítá hlavně rychtářka:

Rychtářka se dala při svatbě tak velice vidět jako blažený Antonín. Vařivali tehdaž pro žebráky při svatbách jen z piva polévku, ale ona jim dala kávu, a to takovou jako pro svatebníky [...], „[...] ráda všecko vám dávám, jen když se ti dva tam ve světnici přece dohodli“.¹³

V povídce *Nevrátila se*¹⁴ od Elišky Řehákové se zase setkáváme se ženou odcházející od muže, který ji bije. Uteče mu po sedmi dnech manželství a nikdy se už nevrátí. Muž se s ní soudí a je překvapen, když soud dá za pravdu ženě.

Pokud ve sledovaných povídkách žádá ženu o ruku Němec neuznávající rovnost češství a německví, odmítne ho, byť by ho milovala a byť by byl bohatý a ona chudá. Povídka *V službě*¹⁵ od Elišky Krásnohorské vyniká stylem, napínavostí a nečekaným zvratem v závěru, který nevede k předpokládanému sňatku, ale k oběti ženy ve jménu národa. Ačkoli je to zvrat poněkud násilný, ne-

11 Světlá, Karolina: „Kterak se dohodli“, *Kalendář paní a dívek českých* 7, 1894, s. 25–38. Tato povídka vyšla již v *Osvětě* v roce 1887 a později byla zařazena do souboru *Prostá mysl*.

12 Tamtéž, s. 27.

13 Tamtéž, s. 34.

14 Řeháková, Eliška: „Nevrátila se“, *Kalendář paní a dívek českých* 10, 1897, s. 47–52.

15 Krásnohorská, Eliška: „V službě“, *Kalendář paní a dívek českých* 8, 1895, s. 32–60.

lze mu upřít dramatičnost. Oč v povídce jde? Protagonistka Milada Kovalová se stane vychovatelkou u německých šlechticů Swarnhornů. Postupně poznává celou rodinu, která je k ní nesmírně laskavá, dobrodínka teta Swarnhornová chodí pomáhat nemocným do chudých chatrčí, matka dětí vede s Miladou učenné dialogy o češtví a dovolí jí, aby děti učila česky, i když všichni považují češtinu spíše za kuriozitu nebo za jazyk služebnictva. Pak se na scéně objeví bratranec dětí Eda, o kterého usilovala předchozí vychovatelka a byla kvůli tomu propuštěna. Milada je pobouřena, protože Eda byl držen stranou, dokud ona nebude „prověřena“. Chce ihned odjet, ale všichni ji zadrží, neboť ji zbožňují. Milada s Edou se do sebe zamilují, Eda ji požádá o ruku s plným souhlasem rodiny, jež je nadšena Miladinou dokonalostí a nenechá se odradit ani její chudobou. Až potud povídka plyne v idealistickém duchu. Avšak Eda nechce uznat rovnost češtví a němectví:

Vězte: uznati rovnost mezi dvojím, co jest nesmírně si nerovno; zneuznávati pravdu do očí bijící, že kmen váš kmene našeho v ničem nedosáhl a dosáhnouti schopnosti nemá, popírati že vše, co se v této zemi kdy zrodilo znamenitého, jest plodem naší krve a našeho ducha nebo aspoň našeho vlivu a naší – vámi prve okřiknuté – velkomyslnosti; překážeti kulturnímu poslání kmene svého tím, že by dům svůj propůjčil k propagandě osobivého fanatismu odpůrců: toho by neučinil žádný Němec v této zemi, ani ten nejshovívavější. Ještě vám říci chci, že kdybych věděl, že národ váš schopen jest vyšší, samostatné kultury, ochotně bych uznal vaše stanovisko. Ale i kdybychom my všichni stali se učni vašimi a jednali s největší obětí tak, jak kázete, nezadrželi bychom neodvratného doživoření českého živlu, jenž jest a zůstane nám podřízen k služebnosti – ne násilím, ale vrozenou povahou.¹⁶

Tímto postojem Eda dosavadní směřování událostí zcela zvrátí. Milada přes svou zamilovanost návrh k sňatku odmítá a odchází. Celá rodina se jí vysměje a nečekaně ji zavrhne. Pouze Edův otec, od začátku nejsympatičtější postava, připouští, že věc je na pováženou.

Emancipovaná žena, vždy dokonalá po mravní stránce, napravuje obvykle v *Kalendáři* mužovy dřívější nemravnosti. Povídka *Žena a žena*¹⁷ od Marie Šedlbauerové začíná plytkými úvahami o manželství. Po nich následují dvě exempla: o ženě dokonalé, tedy emancipované, která i ve svém štěstí myslí na ty, o něž se manžel nepostaral, a ujímá se za něj jeho levobočka, a o lenošné a hloupé ženě, jež klame svého starého muže a svou nevěrou ho usmrtí. Žena jako záporná postava se v povídkách z *Kalendáře* vyskytuje zřídka. Vždy se přitom jedná o ženu, která není emancipovaná.

¹⁶ Tamtéž, s. 59.

¹⁷ Šedlbauerová, Marie: „Žena a žena“, *Kalendář paní a dívek českých* 9, 1896, s. 50–54.

2. 2. MUŽ-HRDINA A JEHO OBRÁCENÍ

Muži mají v povídkách většinou negativní role – i v těch již zmíněných se ostatně projeví jako hrubiáni neuznávající emancipaci, nepřijímající ženu s uměleckými ambicemi apod. Pozitivní mužské postavy jako by v *Kalendáři* přejímaly vlastnosti a atributy dokonalé ženy, například dobročinnost. Tak povídka *Pan farář*¹⁸ od M. S. Písecké zobrazuje kněze, kterému šlechtný muž poskytl vzdělání a který pak sám vychoval několik sirotků.

Muž často neresepektuje ani Boha, kdežto dokonalá žena je zbožná a svěťí všechny svátky (emancipace ve sledovaných povídkách vůbec nemíří proti náboženství, víra je dalším velkým tématem *Kalendáře*). Muž ze Žďárských hor, kam zasadila svůj obrázek *O Velkém pátku*¹⁹ Vlasta Pittnerová, vyjede s koňmi do lesa pracovat na Velký pátek i přes prosby své ženy a nešťastnou náhodou zemře. Žena se postará o všechny děti, nápadníky odmítne a každé Velikonoce propláče. Po celý život zůstane věrna náboženství.

Častým námětem povídek je přesvědčování muže o přínosech emancipace a jeho rychlé a nečekané obrácení v tomto směru. Pouze u Krásnohorské je takové očekávání zklamáno, Swarnhorn své stanovisko nezmění. V salonní humoresce *Dívčí pomsta*²⁰ od Ludmily Grossmannové-Brodské se dívky snaží změnit názory zapřísáhlého odpůrce emancipace, lékaře Vraného, který uznává ženu jakožto krásnou a něžnou bytost, jež by se měla omezit pouze na rodinný kruh. Dívky se lékaře vyptávají, jestli si představuje spisovatelku Lipanskou jako ošuntělou, starou a nehezkou ženu. Lékař přisvědčí, avšak později zjistí, že obdivovaná dívka Božena a spisovatelka Lipanská jsou jedna a táž osoba.

„Tedy přece emancipovaná,“ vykouzlo doktorovi z úst, a jeho zrak utkvěl na Boženě, která k němu v témže okamžiku pozvedla své jasné oči, na jichž řasách chvěly se slzy... „I vám, drahá slečno, záleželo na mém obrácení? Rcete, přála jste sobě, bych o vašich družkách vůbec a o vás zvláště jinak soudil? Lépe nežli dříve?“ Očekával s napětím, co dívka odpoví. Ta k němu pozvedla své duchaplné a výrazné oči, utkvěla na něm v delším vroucím pohledu, a když pak z jejich rtů zaznělo tiché, vážné i radostné „ano“, povznesl její ručku ku svým rtům.²¹

Lékař Vraný nakonec rád změnám v postavení žen přitakává a bere si spisovatelku za ženu. *Dívčí pomsta* by se dala číst i jinak než jako vyprávění o obráceném muži: jako příběh spisovatelky, jež dala přednost partnerskému svazku

18 Písecká, M. S.: „Pan farář“, *Kalendář paní a dívek českých* 10, 1897, s. 56–68.

19 Pittnerová, Vlasta: „O velkém pátku“, *Kalendář paní a dívek českých* 7, 1894, s. 151–157.

20 Grossmannová-Brodská, Ludmila: „Dívčí pomsta“, *Kalendář paní a dívek českých* 7, 1894, s. 61 až 70.

21 Tamtéž, s. 70.

před volností, či dokonce jako vyprávění, které se emancipaci vysmívá. Téma emancipace tak v povídkách v *Kalendáři* často ztrácí na působivosti, protože se zde výrazně prosazuje typ salonní povídky, tradičně vrcholící sňatkem.

V povídce *Emancipovaná*²² zachycuje Marie Šedlbauerová bohaté Melicharovy, které trápí, že jejich syn chodí s emancipovanou, chudou a nemanželskou Andulkou. Jaroslav pronese impozantní řeč o emancipaci a obrátí ke „správnému“ názoru svého otce, posléze i matku. Velmi vzrušeně svou proměnu prožívá pan Melichar: „*Dnes jest již pozdě. Však zítra – ano hned zítra společně vydáme se na radostnou cestu. Chci býti přítomen. Chci jásati s vámi, chci v plesu vašem se sňatkem synovým omládnout.*“²³ Společně všichni spěchají za Andulkou a její matkou, aby zjistili, že Andulka a Jaroslav – jsou bratr a sestra.

Silnější schematizace se dopouštěly zejména některé autorky, vedle Ludmily Grossmannové-Brodské to byla Marie Šedlbauerová a Irma Geisslová. Krásnohorská byla mnohem radikálnější a nesnažila se za každou cenu řešit příběh násilným smírem. U Novákové zase téma emancipace nevystupovalo tak okatě a násilně do popředí.

2. 3. PRÁCE JAKOŽTO NÁPLŇ ŽENINA ŽIVOTA

Mezi velká témata ženského hnutí patří prosazení toho, aby ženy mohly pracovat, uplatnit své schopnosti a talent. Práce ženě zaručuje, že když se ocitne sama, bude mít životní náplň i možnost výdělků. Mnoho povídek se soustřeďuje na život učitelek či umělkyní neboli na přednosti intelektuálního či svobodného povolání.

Povídka *Sama*²⁴ od Růženy Jesenské pojednává o učitelce, která má vztah s mužem, jehož matka mu v něm zbraňuje. Muž však zemře, žena po celý život učí a později se ujímá sirotka po své zemřelé sestře.²⁵ Malý obrázek *První úspěch*²⁶ od Ludmily Grossmannové-Brodské zachycuje první krůčky spisovatelky, která byla původně malířkou, ale pro chudobu si nemohla kupovat potřebný materiál. Její milý zrazuje redaktora, aby dívka pomohl ke spisovatelské dráze. Ten však odmítá s tím, že nechce stát v cestě jejímu talentu. Mladík umírá a dívka se pak celý život věnuje psaní. V humoresce *Dvoji kritika, žert i pravda*²⁷ od

22 Šedlbauerová, Marie: „Emancipovaná“, *Kalendář paní a dívek českých* 10, 1897, s. 31–41.

23 Tamtéž, s. 40.

24 Jesenská, Růžena: „Sama“, *Kalendář paní a dívek českých* 8, 1895, s. 140–145.

25 Trochu se liší povídka *Prádlena* od Vlasty Pittnerové (*Kalendář paní a dívek českých* 8, 1895, s. 131–137). Jedná se o portrét vesnické mrzačky, která umí krásně vyprávět české pohádky a žije se přástvou. Otec ji nesnášel pro její vrozenou vadu, začal pít a bil svou ženu. Avšak brzy umřel, takže se oběma ulevilo.

26 Grossmannová-Brodská, Ludmila: „První úspěch“, *Kalendář paní a dívek českých* 8, 1895, s. 79–88.

27 Grossmannová-Brodská, Ludmila: „Dvoji kritika, žert i pravda“, *Kalendář paní a dívek českých* 10, 1897, s. 126–138.

též autorky vytrestá přítelkyně básnířky kritika, který ztrhal básnířčiny verše. Novela *Virtuosové*²⁸ od Irmy Geisslové spíše zesměšňuje salony a jejich uměleckou produkci, v saloně vystoupí houslista-ekonom a namluví si továrníkovi dceru Kamilu, zatímco její původní nápadník, adjunkt, taktéž amatérský houslista, si zase namluví harfenistku Kláru Žamberskou.

Všechny vylíčené ženy pracují mnoho a s nadšením, vždy mají velký talent a úspěch.

2. 4. SVATBA ANEBO SMRT

Většina povídek je ve svém význění velmi pozitivní a uzavírá se sňatkem, přičemž často dochází k sociálně nerovným sňatkům, kdy bohatší lidé radostně přijímají do rodiny chudé, avšak vzdělané, emancipované a národně uvědomělé děvče. Výjimečně se povídky vyvíjejí sice po stránce obyčejného lidského štěstí sporně, avšak z hlediska hlásaných ideologií dobře, neboť žena se v nich obětuje ve jménu ideálu a zůstane sama. Vedle svatby další schematický konec představuje v povídkách z *Kalendáře* smrt. Autorkou sentimentálně laděných povídek uzavřených smrtí hrdiny bývá Růžena Jesenská. Její drobná črta *Modlitba*²⁹ začíná popisem těžce nemocného dítěte:

Jaroušek byl nemocen. Rozpálen ležel ve své dětské postýlce a škubal bílým, hebounkým tělíčkem, oči se mu stáčely v sloup. Zoufalí stáli před ním otec a matka. Lékař tu byl před chvílí a co pomohl – nic, zhola nic. Medicíny stojí na stole, ještě bílý zbytek stédky po rtíčkách toho drahého kloučka, a nechce se vyjasnit ten jeho jindy zářící zrak, plný diblíků a hvězdiček. Matka drží jeho ručku, pohlíží z dítěte na muže a klesá mu zoufale na prsa, sténá, chvěje se, a muž tlačí ji k sobě a má oči plny palčivých slz.³⁰

Synek je však po vroucí modlitbě zachráněn. Nakonec mu ale zemře otec i matka, která si před smrtí vyčítá svou modlitbu, protože zde zanechává sirotka: „*Když umírala, hleděla dlouho a strnule na kříž na stěně, a mrtvý její zrak zůstal na něm tkvěti zpola vyčítavě a zpola prosebně, a ruka její spočívala a tuhla na zlatých kadeřích vymodleného, opuštěného dítěte.*“³¹

S tematikou svateb souvisí také erotika, jež rozhodně není ztvárnována novátorsky – emancipační snahy nevedou samy o sobě k otevřenosti týkající se sexuality. Spisovatelky se danému tématu nejčastěji vyhýbají nebo se uchylují k jeho opisu zástupnými motivy, popřípadě k významným odmlkám.³² Ve zmí-

28 Geisslová, Irma: „Virtuosové“, *Kalendář paní a dívek českých* 7, 1894, s. 124–138.

29 Jesenská, Růžena: „Modlitba“, *Kalendář paní a dívek českých* 7, 1894, s. 43–45.

30 Tamtéž, s. 43.

31 Tamtéž, s. 45.

32 Zachovává se zde tedy k erotice podobný postoj jako v ranějším období 19. století, jehož přístup výtěžně popsal MACURA (1998).

něné povídce Karoliny Světlé *Kterak se dohodli* je Antonínova touha vyjadřována na emblémy ženského oděvu a tance:

Nejvíce Antonínovi na Mařce se líbilo, že si v neděli vždy obtáčí kolem pasu pentli jako krev červenou, z níž na levé straně právě pod srdcem si uvazovala mašli jako dvě hodné dlaně širokou. Konce z ní si pak pouštěla až k samému lemu sukně. Kamkoli se hnula, tam za ní plápolaly, obzvláště byla-li v kole. I nemohl pak Antonín z ní nikdy oči strhnouti. Šla při tanci tak krásně jako loď. Ach, jak jí to slušelo, když takto plula o muzice kolem světlice s hlavou pozdviženou, s ústy polootevřenými, v očích samé jiskry!³³

Otevřenější narážky, byť posvěcené perspektivou mateřství, si dovolila Marie Šedlbauerová v povídce *Žena a žena*:

„Jsme sami s naší láskou a není nám smutno. Neteskníme a netoužíme po společnosti jiného – třetího. Však nemyslíš, Jitko má, že ode dneška za rok bylo by nám takto dvěma i s naší láskou smutnější? – Vidím již v duchu ten ráj – tebe jako vznešenou Evu hříšnici a malého diblíka jako corpus delicti...“ A lačným pohledem pásl se na ruměnci sličných tváří a rtů, jako by vynutit chtěl z nich hluboké, sladké tajemství. Než – sklopila zrak jen na okamžik a pak – vtisknouc sama políbení na vysoké jeho čelo, hlasem rozhodným, jenž nezná pochyb a nejistoty, zvolala: „Nebudeme sami! Malý diblík – corpus delicti – oživí naši domácnost. A budeme šťastni.“ Rozhodnost, s jakou byla ta věta pronesena, byla až překvapující. „Tedy skutečně – jest pravdou – o čemž dnes tak sním a blouzním? Ó věř – to nemohlas mě v dnešní svatvečer příjemněji překvapiti. Ženo – ženo matko – tuším již tu slasť – to blaho!...“ A nová záplava polibků vášnivých umčela proud nadšených slov. Jsou chvíle, ve kterých cit k větší platnosti přivádí mluvné ticho než i tichá mluva.³⁴

Je až překvapující, jak konzervativně je v *Kalendáři* oblast sexuality pojímána, že je ponechána stranou ženských snah. Svůj podíl na tom mělo pravděpodobně populární zaměření publikace.

3. VENKOVSKÁ POVÍDKA (SE ZAMĚŘENÍM NA TEXTY TERÉZY NOVÁKOVÉ)

Povídky vycházející v *Kalendáři paní a dívek českých* lze charakterizovat také na základě prostoru, kde se odehrávají. Jak jsme se již zmínili, převažují příběhy situované do města. Vesnické prózy se však v *Kalendáři* objevují také. Zatímco v městských povídkách vystupují umělkyně a paničky ze středních vrstev, v povídkách venkovských sedláci nebo chudý lid žijící v sepětí s půdou, ven-

33 Světlá, Karolina: „Kterak se dohodli“, *Kalendář paní a dívek českých* 7, 1894, s. 27.

34 Šedlbauerová, Marie: „Žena a žena“, *Kalendář paní a dívek českých* 9, 1896, s. 51.

kovskými zvyklostmi a především náboženskou tradicí. V souvislosti s tím do venkovských povídek proniká jiná problematika, jež je i méně schematicky podávána.

V povídce Karoliny Světlé *Kterak se dohodli* není Mařčino vzpírání se svatbě dominantou příběhu, neméně důležitá je rychtářčina snaha dceru dobře provdat. Nakonec nevyhrává emancipace, ale vydařený sňatek, který patří mezi klíčové motivy venkovských povídek 19. století. Povídka *Pan farář* od M. S. Piasecké přináší (jako například Raisův román *Západ*, avšak bez Raisovy hloubky) do okruhu děl, v nichž se předestírá osud kněze dobráka a dobrodince. Postava kněze zde žije ideálně podle lidských i náboženských pravidel, pomáhá všem lidem, a dokonce se ujímá sirotků, avšak je vykreslena jednoduše a neproblematicky. Také povídka Vlasty Pittnerové *O Velkém pátku* potvrzuje, že se vše v životě má odehrávat podle předem daných pravidel. Za pravdu v ní nedostává muž, který se rozhodl ve svátek porušit pravidlo pracovního klidu, ale žena, která ho před takovým krokem varovala. Paradoxně zůstává nereflexivováno, že za mužovu smrt zaplatí nejvíce právě žena, která se musí postarat o děti a zůstává do konce života sama. Podstoupené utrpení naopak slouží jako exemplum její ctnosti a jejího dokonalého života v Kristu.

Výjimku mezi venkovskými povídkami publikovanými v *Kalendáři* v letech 1894–1897 představují texty Terézy Novákové, v nichž autorka zachycuje venkovskou tematiku z východočeského kraje s útočností a rázností jí vlastní. Její tři realistické povídky *Drobová polévka*, *S nůši*, *Zrána před svatbou*, později tvořící úvodní část souboru próz *Úlomky žuly*, těžko můžeme zařadit mezi schematické prózy, jakými jsme se zde dosud zabývali.³⁵ U Novákové není totiž žádné jednoduše rozpoznatelné schéma ženského osudu ani návod, jak správně jednat.

*Drobová polévka*³⁶ je ještě především národopisným obrázkem. Z toho vyplývá její statická, především v úvodních partiích, kde je popisována stařenka Chlebounka, sednice a zdlouhavě i další postavy. „Zvadlá, bezzubá ústa Chlebounčina se pohybují a prsty o velikých, špinavých nehtech žmolí černé kuličky růžence, doříká-li otčenášek neb zdrávasek, vzdechne stařena těžce jakoby ze zvyku.“³⁷ Děj zůstává i nadále jednoduchý, vyprávění neopouští uzavřenou místnost, kde početná chudá rodina, která si vzala stařenku na starost, očekává od bohatých příbuzných (od druhé stařenčiny dcery) výslužku ze zabijačky. Tato naděje je v závěru zklamána. *Drobová polévka* se tak stává obžalobou porušených rodinných vztahů, kde hlavní slovo převzaly peníze; s penězi se zde pojí lakotnost, s chudobou štedrost a dobré srdce.

35 Podnětně o této problematice viz JANÁČKOVÁ (2001).

36 *Drobová polévka* byla napsána v roce 1893 a v *Kalendáři* vyšla v roce 1894 (s. 91–104).

37 Nováková, Teréza: *Úlomky žuly*. Praha, J. R. Vilímeček 1919, 2. vyd., s. 12.

To je však jen jedno z možných čtení povídky a nevyznívá jako program. Próza Terézy Novákové má totiž rovin a témat mnoho. V kostce a nenápadně je tu vylíčen osud Chlebounky, dále osud dcery, která se jí ujala, a její rodiny, jejich život v okamžiku vyprávění, ale i realie vesnice, kde žijí (například náboženská situace: většina obyvatel jsou katolíci, vedle toho pouze pět evangelíků), různé náboženské svátky apod. Na malé ploše se řeší množství problémů postižených v náznacích. Výborné jsou také vedeny dialogy ve východočeském nářečí.

*S nůši*³⁸ je rozsáhlejší povídka o devíti částech. Předchozí próze se podobá tím, že se v ní líčí život staré ženy. Zatímco však Chlebounka byla odevzdána na milost a nemilost příbuzným, babička Loučková se živí sama. Nosí lidem různé věci do města a z města. Mimoto se stará o svou vnučku, jejíž matka zemřela a otec propadl pití. Postupně se dovídáme i o stařenině minulosti, hlavně z dialogů s paní učitelovou. Lituje toho, že neuposlechla otce a nevzala si bohatého muže, za kterého ji chtěl provdat, potenciální ženich totiž krátce nato zemřel a zanechal po sobě spoustu peněz. Babička Loučková žila naopak s manželem, kterého si vzala z lásky, v bídě a dlužích. Na jeden dluh ji upomenou i Káča Švihlice, která ale lže, že nebyl splacen. Loučková jí ze svého malého výtěžku nosí splátky, avšak Švihlice nečekaně zemře; všichni v tom vidí trest boží. Štěstí se ale Loučkové nedrží dlouho, zemře jí vnučka. Nejparadoxněji vyznívá závěr. Babička si našetřila na velký pohřeb, avšak je pohřbena prostě, o peníze a pár věci se poperou pozůstalí. Tuto povídku lze číst jako podobenství o cestě (paralelně s tím, jak Loučková chodí s nůši do města), na níž je nutno zdolávat plno překážek. Ačkoliv protagonistce není dopřán ani slavnostní pohřeb, její osud je vybojovaný a naplněný.

Povídka *Zrána před svatbou*³⁹ lze opět chápat jakožto národopis převedený do vyprávění, avšak méně statický než *Drobová polévka*. Je to dáno také tím, že hrdinkou povídky není stařena (pomalé vyprávění v prvních dvou popsaných textech by mohlo takto odrážet i fázi jejich biografického času), ale dívka Máňa, která pomáhá matce s přípravami před svatbou své sestry. Leccos však zkazí a pozdrží. Například když jde od švadlenky, vypadnou jí šaty z loktuše a ona se musí vracet, aby se vše dalo do pořádku, a přijde proto domů o dost později. „*Netrvalo mnoho minut, když byl čepec zase pěkně vyhlazen, pouzdříčko dekturové v něm upevněno a šata s tuhými opět záhyby na čepec naražena, takže se konce krajkou opatřené znovu jako dvě svislá křídla z obou stran rozkládala. Máňa ustala v pláči a dívala se upřeně na švadlenu, kterak jí zvadlé prsty jen jen hrajou.*» *To je u Boha,*« pomyslilo si děvče, »kerak to ta Filoména zná!«⁴⁰ Nako-

38 Povídka *S nůši* byla napsána v roce 1894 a v *Kalendáři* vyšla v roce 1896 (s. 86–115).

39 Povídka *Zrána před svatbou* byla napsána v roce 1896 a v *Kalendáři* vyšla v roce 1897 (s. 93–110).

40 Nováková, Teréza: *Úlomky žuly*, cit. vyd., s. 125.

nec ale vše dobře dopadne a Máňa s ostatními dětmi usne, když se jdou dívat do okénka světnice, kde se večer tančí. Děti jsou nalezeny a dány na noc k příbuzným. Máňa se bojí, co jí řekne matka zítra, a usíná. V knižním vydání *Úlomků žuly* tvoří povídka *Zrána před svatbou* protějšek k povídce *Před pohřbem*, která následuje po ní. Příběhem všetečné dívky se podobá slavným *Halouzkám*, jež ale oproti povídce z *Kalendáře* končí značně tragicky. Úspěch a šťastné vyznění příběhu tkví možná také v tom, že se jedná o sňatek na bohatém statku, a nikoli v chudé chaloupce.

Jaký je obraz žen v uvedených povídkách Novákové? Rozhodně komplikovaný, nejednoznačný a velmi plastický. Žádná z ženských postav nepředstavuje jednoduchý typ, nenese žádné poselství, ze kterého by se čtenářka *Kalendáře* měla poučit. Chleboundka, Loučková, Máňa nebo statkářka nejsou typy, nýbrž ojedinelé osobnosti; mají-li něčemu sloužit, tedy nejen k vykreslení venkovské postavy určitého kraje, ale ještě spíše k postižení venkovské ženy ve vztazích k jejímu okolí. Povídky tak poukazují na určité sociální problémy determinované dobou a místem. Svou vyhraněností Nováková vyniká v *Kalendáři* jak co do kvality, tak i co do účinnosti díla.

4. ZÁVĚR

Obvyklá povídka v *Kalendáři paní a dívek českých* je pozoruhodná tím, že používá posunuté stereotypy povídky salonní a vychází v podstatě z několika obměňovaných schémat. Její ústřední hrdinkou je žena, muž v tomto světě existuje jenom skrze ženu nebo ve vztahu k ženě. V příběhu má žena většinou pozitivní a muž negativní roli. Muž s pozitivní rolí se vyskytuje zřídka, vždy se věnuje dobročinnosti a uznává emancipaci. K ústředním motivům patří snaha změnit mužovy názory ve prospěch myšlenek emancipace, která se téměř vždy setká s úspěchem. Pokud muž od svých „zastaralých“ názorů neustoupí, žena od něho odejde. Takováto projekce ženy a vztahu žena – muž se však týká pouze literární části *Kalendáře*, a to ještě především otiskovaných próz. Celkové vyznění *Kalendáře* včetně výtvarné, hudební složky (a také publikovaných reklam) utvrzuje ženu v jejích tradičních rolích. V beletristické části vynikají za sledované období pouze tři povídky Terézy Novákové *Drobová polévka*, *S nůš* a *Zrána před svatbou*, které později vyšly ve svazku *Úlomky žuly*. Jejich ženské hrdinky neslouží jako návod pro správné jednání čtenářek, nepředstavují schematický typ, nýbrž znázorňují problematické osobnosti vyrovnávající se po svém se svým životním osudem. Jejich osudy ilustrují sociální problémy dané konkrétní dobou a prostorem, kde se odehrávají.

LITERATURA

ČESKÁ ŽENA...

1940 *Česká žena v dějinách národa*, red. R. Bednaříková-Turnwaldová, A. Birnbaumová, M. Tumlířová, B. Veselá (Praha: Novina)

HORSKÁ, Pavla

1999 *Naše prababičky feministky* (Praha: NLN)

JANÁČKOVÁ, Jaroslava

2001 „Komentář“, in Nováková, Teréza: *Úlomky žuly*, ed. Věra Menclová (Praha: NLN), s. 257–280

KOTULOVÁ, Eva

1978 *Kalendář aneb Kniha o věčnosti a času* (Praha: Svoboda)

KUBÁČKOVÁ, Hana

2003 *Obraz ženy v žurnalistice Terézy Novákové (Ženský svět 1896–1907)*. Diplomová práce obhájená v roce 2003 na Katedře české literatury a literární vědy FF UK

KUČEROVÁ, Vlasta

1914 *K historii ženského hnutí v Čechách (Amerlingova éra)* (Brno: Ženská revue)

LENDEROVÁ, Milena

1999 *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století* (Praha: Mladá fronta)

MACURA, Vladimír

1998 *Český sen* (Praha: NLN)

MOLDANOVÁ, Dobrava

1986 „Obraz ženského osudu a jeho proměny v tvorbě spisovatelek na přelomu století“, *Česká literatura* 34, č. 5, s. 420–432

NEUDORFLOVÁ, Marie

1999 *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci* (Praha: Janua)

URBAN, Zdeněk

1987 *Století českého kalendáře* (Praha: Svoboda)